

ФОРМУВАННЯ ПРИРОДНИЧО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Валентин Молодиченко, Алла Сердюк

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті розглядається формування й становлення професійної природничо-екологічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи. Аналізується проблема існування людини в навколишньому середовищі й співіснування з ним, а також антропологічний вплив на біосферу. У процесі екологічного навчання закладаються основи ціннісних орієнтацій учнів, поняття про взаємозв'язки між окремими компонентами природи, людиною та навколишнім середовищем, усвідомлюється необхідність дотримання правил поведінки в природі в повсякденному житті, формується екологічна компетентність майбутнього вчителя початкової школи.

Ключові слова:

екологічна освіта; екологічна культура; екологічна компетентність; екологічна свідомість.

Аннотация:

Молодиченко Валентин, Сердюк Алла. **Формирование природно-экологической компетентности будущего учителя начальной школы.** В статье рассматривается формирование и становление профессиональной природно-экологической компетентности будущего учителя начальной школы. Анализируется проблема существования и сосуществования человека и окружающей среды, а также антропологического влияния на биосферу. В процессе экологического обучения закладываются основы ценностных ориентаций учащихся, понятия о взаимосвязях между отдельными компонентами природы, человека и окружающей среды, осознается необходимость придерживаться правил поведения в природе в повседневной жизни, формируется экологическая компетентность будущего учителя начальной школы.

Ключевые слова:

экологическое образование; экологическая культура; экологическая компетентность; экологическое сознание.

Resume:

Molodychenko Valentyn, Serdyuk Alla. **The formation of the natural-ecological competence of the future primary school teacher.** The article discusses the formation and development of professional natural-ecological competence of the future primary school teacher. The authors analyze the problem of existence and coexistence of humans and the environment, as well as anthropological effects on the biosphere. In the process of environmental education, the foundations of value orientations of students and the concepts of the relationships between individual components of nature, man and environment are laid. In addition, the process of environmental education involves awareness of the need to adhere to the rules of behavior in nature in everyday life. Along with all of the above ecological competence of the future primary school teacher is also formed.

Key words:

ecological education; ecological culture; ecological expertise; ecological competence; ecological consciousness.

Постановка проблеми. Згідно з історичним аналізом еволюційного розвитку, абсолютно на всіх стадіях розвитку людина була тісно пов'язана з навколишнім світом. Відтоді, як сформувалося високоіндустріалізоване суспільство, небезпечно втручання людини в природу різко посилюється, розширивши обсяг і ставши різноманітним, що сьогодні загрожує мегаглобальною небезпекою для всього людства планети Земля. Зокрема, усе більше втрачаються непоновлювані види сировини, багато орних земель вилучається з земельного фонду, тобто економічного сектора господарства, через будівництво на них міст, заводів та виробничих потужностей. Усе це призводить до значного збільшення антропологічного втручання в біосферу – головну оболонку планети, у якій існує життя.

Як свідчить історія, ХХ століття, завдяки бурхливому розвитку науково-технічного прогресу (НТП), принесло людству чимало земних благ, але водночас поставило життя на Землі на межу глобальної екологічної катастрофи. Зростання кількості населення, інтенсифікація видобутку корисних копалин і викидів, що максимально забруднюють Землю, спричиняють докорінні зміни в природі й позначаються, насамперед, на самому існуванні людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема взаємодії природи й людини в сучасному світі давно набула глобального

характеру. Упродовж багатьох десятиліть формувалося хижацьке ставлення до природного середовища: вирубування лісів, лісових смуг, затоплення мільйонів гектарів родючих земель, вилучених з обігу земельного фонду країни, нагромадження промислових і сільськогосподарських виробництв, які забруднюють довкілля, наслідки Чорнобильської катастрофи, що сталася 26 квітня 1986 р. тощо. Усе це створило досить серйозну загрозу існуванню української нації взагалі [1].

Шлях до високої екологічної культури лежить через ефективну екологічну освіту. Екологічна освіта в ХХІ ст. стала необхідним складником гармонійного, екологічно безпечного розвитку. Різним аспектам вивчення природознавчих та екологічних питань у межах початкової школи присвячені дослідження таких вітчизняних і зарубіжних науковців, як: А. Богуш, Н. Виноградова, Н. Лисенко, Т. Байбара, Н. Гавриш, О. Лінник, Н. Черв'якова, В. Кукушин, К. Ланге та ін.

Формулювання цілей статті. Мета статті – з'ясувати значення формування природничо-екологічної компетентності майбутнього вчителя початкової школи в процесі професійної підготовки й визначити необхідні для цього умови.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховання українських громадян, які матимуть високий рівень природничих, екологічних знань,

екологічну свідомість і культуру, що відповідатимуть новим критеріям оцінювання взаємовідносин людського суспільства й природи повинно стати одним з головних важелів у розв'язанні надзвичайно гострих екологічних і соціально-економічних проблем сучасної України. Розв'язання цих питань має забезпечити формування цілісного екологічного знання й мислення, що є необхідним для ухвалення екологічно обґрунтованих народногосподарських рішень на рівні регіонів, галузей підприємств, країни загалом.

Концепція екологічної освіти України, як елемент концепції гармонійного розвитку країни, набуває сьогодні значення все більш актуального й важливого державного документа. Збалансований, природничий, екологічно безпечний гармонійний розвиток повинен бути базисною, вихідною ідеєю, методологічною основою професійної компетентності екологічної освіти майбутнього вчителя початкової школи відповідно до міжнародних вимог.

На нашу думку, особливо актуальною на сучасному етапі розвитку українського суспільства є проблема співіснування й спілкування людини з навколишнім середовищем, взаємодія людства з усіма наявними на планеті формами життя, позитивний антропологічний вплив на біосферу загалом.

Сьогодні потребує негайних тотальних соціальних змін, які передбачають: відмову від агресивного, нерационального використання природного середовища; переоцінку усталених поглядів соціуму на природу; перебудову й нову систему цінностей. Так, перед вищою освітою дуже гостро постає проблема правильного виховання сучасного молодого покоління й наступних за ним поколінь, починаючи з молодшого віку, – екологічно грамотно, професійно та компетентно, керуючись гуманним особливим ставленням до природного середовища, підійти до формування тісного співіснування й спілкування та взаємодії з природою.

Однією з основних особливостей природничо-екологічного блоку, який опановують діти, є те, що в ньому формуються перші уявлення про довкілля, увесь наявний матеріальний світ, Землю у взаємодії з суспільством взагалі. У процесі його вивчення закладаються основи ціннісних орієнтацій учнів, поняття про взаємозв'язки між окремими компонентами природи, людиною й навколишнім середовищем, усвідомлюється необхідність дотримання правил поведінки в природі в повсякденному житті. Загальні глобальні питання взаємодії природи й суспільства конкретизуються прикладами господарської діяльності населення своєї місцевості, бережливого ставлення до природи,

закріплюються учнями в ході виконання елементарної практичної роботи з вивчення й охорони навколишнього природного середовища.

Важливим завданням сучасної природничо-екологічної, географічної науки в усьому світі є не допомога в освоєнні нових земель і природних багатств, а всебічне обслуговування великої праці всього людства з використання наявних природних багатств, перетворення природи й господарств уже освоєних регіонів і країн.

На нашій планеті постійно відбуваються різні зміни: руйнуються гори, формуються нові вулкани, під дією морських хвиль розмиваються береги, заростають річки й озера, створюються штучні канали, річки, моря тощо. Сучасні науковці-дослідники навчилися прогнозувати не тільки зміни, що постійно відбуваються в природі, а й ті, які можуть статися внаслідок антропологічної людської діяльності.

Отже, поле діяльності сучасного науковця суттєво розширилося в зв'язку з потребами сучасного суспільства, яке зазнає постійних змін.

Щоб розвивати пізнавальну самостійність учнів у процесі підготовки їх до уроку, учитель пропонує їм дібрати приклади з книг, журналів, газет, які підтверджують важливість сучасної екологічної науки, а також участь науковців у дослідженні довкілля.

Природознавча й екологічна освіта та культурно-екологічне виховання є невіддільними чинниками формування особистості молодшого школяра, його світосприйняття й світоспоглядання. Саме вони визначають основну позицію, яку надалі може зайняти людина в соціумі, у системі «суспільство-природа» – людська діяльність, її стосунки з навколишнім світом, її цілі, завдання й цінності. І саме виховна робота професійно компетентних фахівців засобами позашкільної екологічної освіти й природоохоронної діяльності покликана формувати свідому, обізнану й доброзичливу в стосунках з природою, усебічно гармонійно розвинену особистість [2].

Першорядним завданням державного значення в цьому контексті є якісна професійна компетентнісна підготовка фахівців екологічного профілю, які працюють з дітьми, починаючи з дошкільного віку.

Саме тому провідним завданням учителя початкових класів у навчальному процесі має стати формування на уроках і різноманітних заняттях, у позаурочній, позакласній, позашкільній роботі, через участь школярів у різних видах праці зацікавленості, глибокого інтересу до природних явищ і об'єктів, прищеплення поваги до всього живого й створеного людською працею, поважного й дбайливого ставлення до природи, а також формування особистого бажання примножувати своєю діяльністю красу рідного краю, землі, батьківщини.

У процесі набуття молодшими школярами природознавчої компетентності особливу увагу необхідно приділити розвитку їхньої емоційної сфери, плеканню позитивних почуттів до об'єктів природи, які, відповідно, й будуть мотивувати до здобуття природознавчих знань і вмінь, гуманної поведінки учнів у природі. Зовсім неможливо духовне становлення особистості без природного середовища. Людина розпочинає процес спілкування з природою в ранньому віці й природа поступово впливає на формування її характеру протягом усього життя. Духовні потреби людини тісно пов'язані з усвідомленням вічної та невичерпної краси світу. Тому так позитивно впливають на нас перший сніг узимку; зелені, розквітлі дерева й перші весняні квіти; яскраве сонечко, теплий дощик, спів і щебетання пташок улітку.

Науково-технічний прогрес змінив життя людей. Умови існування стали більш комфортними, але водночас єдність людини з природою поступово втрачалася. Нині у світі домінує споживацьке ставлення до природних багатств.

Отже, проблема раціонального використання природних ресурсів і збереження довкілля дуже актуальна саме для України, оскільки від цього залежить гармонійне співіснування суспільства, природи й людини. Українські науковці безпосередньо пов'язують розв'язання проблеми збереження природи з екологічним вихованням, акцентуючи увагу на тому, що доки триватиме споживацьке ставлення людини до природи, доки в кожній особистості не буде сформовано свідоме почуття відповідальності за довкілля, доти нічого не зміниться на краще.

Екологічний досвід накопичується в процесі спілкування з природою. Він дуже важливий і ним необхідно вправно користуватися, урахувавши сучасні можливості використання природних ресурсів на благо майбутнього розвитку держави. Дбайливе ставлення до природи – частина загальної культури народу, тому виховання відповідального ставлення до навколишнього середовища – першорядне завдання сучасної освіти.

Екологічна освіта – безперервний процес навчання, виховання й розвитку особистості, спрямований на виховання системи наукових і практичних знань і вмінь, ціннісних орієнтацій, поведінки й діяльності, що забезпечують відповідальне ставлення до навколишнього середовища та здоров'я.

Метою екологічної освіти є становлення екологічної культури особистості й суспільства як сукупності практичного й духовного досвіду взаємодії людства з природою, що забезпечує його виживання й розвиток.

Екологічна культура – система принципів раціонального природокористування, уміння виконувати соціально-економічні завдання без шкоди для довкілля й здоров'я людей. Тобто

це наявність в особистості певних знань і переконань, готовність до діяльності, практичних дій, спрямованих на дбайливе ставлення до природного середовища.

Отже, екологічна культура є системою, що складається з низки взаємопов'язаних елементів – екологічних знань, екологічного мислення, культури почуттів, культури екологічної поведінки.

Ключову роль у розвитку екологічної культури відіграє становлення екологічної свідомості особистості, екологічний підхід до формування свідомості. Екологічна свідомість складається з усвідомлення суті екологічних законів, розуміння причин суперечностей у системі «природа-суспільство», усвідомлення небезпеки глобальних екологічних катастроф і локальних екологічних криз, пізнання себе й ставлення до себе й навколишнього світу як до компонентів єдиної системи. Становлення й розвиток екологічної культури пов'язані з родинними, суспільними й виробничими відносинами.

У Національній програмі виховання учнів 1-12 класів, розробленій МОН України, Академією педагогічних наук України та Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти, наголошується на тому, що виховання учнів у сучасній загальноосвітній школі здійснюється в контексті національної та загальнонародської культури, охоплює навчально-виховний процес, ґрунтується на свободі вибору мети життєдіяльності й поєднує інтереси особистості, суспільства, держави, нації. Програмою передбачається залучення учнів до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема пізнавальної, пропагандистської, оздоровчої, ігрової, трудової, спортивної, художньо-естетичної, культурної, рекреаційно-екологічної тощо. Цю діяльність організовують учителі й вихователі в години дозвілля, тобто в позаурочний час.

Необхідно докорінно змінювати технологію виховного процесу, вибудовувати його на основі використання таких педагогічних технологій, які ставлять за мету створення умов для осмислення сутності моральних норм і правил, їх доцільності, добровільного їх сприйняття, творчого застосування, набуття досвіду морально-ціннісного ставлення до навколишнього світу, до людей і до себе самого.

Отже, екологічне виховання як педагогічний процес полягає у формуванні екологічної культури особистості. Учителі, що є фахівцями з цього питання, мають допомогти молодшим школярам усвідомити сутність сучасних проблем екології та їх актуальність, сформувати в учнів елементарне почуття особистої відповідальності за стан найближчого до кожного з них навколишнього середовища. А для цього необхідно засвоїти певний обсяг знань, що відповідає віку школяра [3].

Основні екологічні поняття – взаємозв'язок живих істот одна з одною й з навколишнім середовищем, різноманітний вплив людини на природу – розкриваються на уроках. Але формування самих лише понять у такому важливому питанні, як екологічне виховання молодших школярів початкової школи, замало: насамперед екологічна освіта повинна неодмінно поєднуватися з екологічним вихованням. Набутий досвід свідчить, що екологічне виховання можна успішно здійснювати в різних формах і не лише на уроках, а й на класних годинах, під час дозвілля, позакласного спілкування. Екологічні знання й уміння учнів накопичуються, розширюються й поглиблюються в процесі багатьох різноманітних виховних заходів (екскурсія, екологічна стежина, прогулянка шкільним подвір'ям), що мають, по-перше, навчальне, по-друге, роз'яснювальне, по-третє, практичне значення. На основі знань, здобутих під час екскурсій, подорожей у природу, екологічних акцій, а також повсякденного досвіду, учні вчать самостійно доходити висновків, що надмірне й неекономне використання природних ресурсів, недбала сільськогосподарська діяльність призводять до порушень екологічного балансу.

Виховна ефективність екологічної діяльності значно зростає, коли діти є не лише її виконавцями, а й організаторами. Педагог повинен давати учням більше творчих завдань як колективних, так і індивідуальних, які вчать і спільному виконанню завдань, і спонукають до пошуку власних рішень. Творчий підхід до проблем виховання екологічної культури є запорукою результативності роботи вчителя.

Підкреслимо, що школа майбутнього повинна як найповніше використовувати для всебічного

гармонійного розвитку дитини все, що дає природа, навчати дитину того, що вона можна робити своєю соціальною, антропологічною діяльністю, аби природа й надалі вірно служила людям. І тому, як зазначав В. Сухомлинський, «ми повинні берегти й поповнювати природні багатства, які маємо».

Висновки. Роль педагогічної, природничо-екологічної діяльності вчителя початкової школи є, безумовно, головною в процесі взаємодії його з учнями. Вона насамперед зумовлюється, власне, екологічними цілями, які досягаються шляхом виконання пов'язаних між собою завдань. Діяльність учителя формується в системі екологічних дій, спрямованих на предмет природничо-екологічної діяльності – навчально-пізнавальну діяльність молодшого школяра. Дії в конкретних ситуаціях виконуються певними способами, що визначаються ознаками й властивостями предмета, його відношеннями й умовами, у яких ці дії відбуваються. Діяльність індивіда не є самодостатньою, вона повинна стати складником спільної діяльності, яка є необхідною умовою навчальної діяльності школярів. Усе це є основою розвитку важливої взаємопов'язаної системи «природа – суспільство – екологія – культура», яка повинна засвоюватися й вивчатися на уроках природознавства, що є одним з пріоритетних напрямів освітньої політики нашої держави.

Сучасна українська загальноосвітня школа та її здобутки в царині природничо-екологічного просвітництва, виховної екологічно-культурної діяльності повинні бути тісно пов'язані з патріотичним, національним, громадським, культурним, природничим, екологічним, естетичним, духовним, трудовим і родинним вихованням учнів.

Список використаних джерел

1. Бабенко Т. П. Екологія рідного краю: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів / Т. П. Бабенко, Л. Ф. Хілько та ін. – Запоріжжя: Прем'єр, 2006. – С. 5–6.
2. Концепція екологічної освіти України // Директор школи. – 2002. – № 16 (208). – С. 20–29.
3. Виховання екологічної культури у молодших школярів // Початкова освіта. – 2013. – № 15 (687), квітень. – С. 12–13.

Рецензент: Максимов О.С. – д.пед.н., професор

Відомості про авторів:

Молодиченко Валентин Вікторович

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна;

Сердюк Алла Михайлівна

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
вул. Гетьманська, 20, м. Мелітополь,
Запорізька обл., 72312, Україна
doi: <http://dx.doi.org/10.7905/nvmdpu.v0i16.1406>

Матеріал надійшов до редакції 30. 03. 2016 р.
Прийнято до друку 28.04.2016 р.

References

1. Babenko, T.P., Hil'ko, L.F. (2006). *Ecology of the native land: a textbook for grade 9 secondary schools*. Zaporizhzhia. 5-6. [in Ukrainian]
2. The concept of ecological education in Ukraine (2002). Director shkoly, 16, 20-29. [in Ukrainian]
3. Education of ecological culture of junior schoolchildren (2013). *Pochatkova osvita*, 15, 12-13. [in Ukrainian]